

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ. — Τὰ ὅρια τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ Μ. Β. Χατζοπούλου* διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου.

Τὸ ὄνομα ὀρισμένων λαῶν παράγεται ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς χώρας ὅπου κατοικοῦν, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ὄνομα ἄλλων χωρῶν ὀφείλεται στοὺς λαοὺς ποὺ τὶς κατοίκισαν. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἡ Ἀθήνα, οἱ Ἀργεῖοι καὶ τὸ Ἄργος π.χ. ἀνήκουν στὴν πρώτη κατηγορία, ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Μακεδόνες στὴν δεύτερη. Ἡ Μακεδονία πράγματι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν χώρα τῶν Μακεδόνων καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν δυσκολία μας νὰ τὴν ὀρίσομε ἐπακριβῶς γεωγραφικά, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἱστορίας τὰ ὅρια τῆς χώρας ἀκολούθησαν τὴν ἐξάπλωση τῶν Μακεδόνων.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας εἶναι ἓνα μακρὸ ἔπος κατακτήσεων. Στὴν κατάκτηση («ἢ κτίσαντες ἢ κτησάμενοι χώραν»¹, ὅπως ἔγραφε ὁ Ἀριστοτέλης) ὄφειλαν οἱ βασιλεῖς τῆς τὴν αἴγλη τους καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλεύειν. Οἱ τρεῖς μυθικοὶ Τημενίδες ἀδελφοὶ ἦσαν οἱ ἰδρυτὲς καὶ συνάμα οἱ κατακτητὲς τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου².

Ἡ βάση ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξόρμησαν οἱ Τημενίδες βασιλεῖς καὶ «κατεστρέφοντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην»³ ἦταν ἡ «γῆ μακεδόνις»⁴, μὲ πολιτικὸ κέντρο τὶς Αἰγέες καὶ θρησκευτικὸ τὸ Δῖον, γνωστὴ προηγουμένως ὡς Βοττία⁵. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὄνομα δὲν ἐξαφανίσθηκε, ἀλλὰ παρέμεινε σὲ χρῆση μὲ τὴν ἔννοια εἴτε τῶν χωρῶν

* Μ. V. HATZOPOULOU, *Les limites de la Macédoine antique*.

1. Ἀριστ., *Πολ.* 1310b

2. Ἡροδ. 8. 137-138

3. Ἡροδ. 8. 138.

4. Ἡροδ. 7. 127.

5. Διοδ. 7. 16, Ἰουστ. 7.1.3.

πού κατακτήθηκαν κατά την πρώτη φάση τῆς μακεδονικῆς ἐπεκτάσεως στίς πεδιάδες βορείως καί νοτίως τῶν Πιερίων εἴτε μὲ τὴν στενότερη ἔννοια τῶν ἐδαφῶν τῆς κεντρικῆς μακεδονικῆς πεδιάδος γνωστῆς ἐπίσης ὡς Ἡμαθίας. Μὲ αὐτὴν τὴν στενότερη ἔννοια χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο ο Θουκυδίδης στὴν πρώτη λεπτομερῆ περιγραφή τῆς μακεδονικῆς ἐπεκτάσεως⁶.

«Τὴν δὲ παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκου πατήρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, πρῶτοι ἐκτῆσαντο καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχη ἐκ μὲν Πιερίας Πίερας, οἱ ὕστερον ὑπὸ τὸ Παγγαῖον πέραν Στρυμόνος ἔκκησαν Φάγρητα καὶ ἄλλα χωρία (καὶ ἔτι καὶ νῦν Πιερικὸς κόλπος καλεῖται ἢ ὑπὸ τῷ Παγγαίῳ πρὸς θάλασσαν γῆ), ἐκ δὲ τῆς Βοττίας καλουμένης Βοττιαίους, οἱ νῦν ἄμοροι Χαλκιδέων οἰκοῦσιν: τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενήν τινα καθήκουσαν ἀνωθεν μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτῆσαντο, καὶ πέραν Ἀξιῶ ἄχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλουμένην Ἡδῶνας ἐξέλασαντες νέμονται, ἀνέστησαν δὲ καὶ ἐκ τῆς νῦν Ἐορδίας καλουμένης Ἐορδούς, ὧν οἱ μὲν πολλοὶ ἐφθάρησαν, βραχὺ δὲ τι αὐτῶν περὶ Φύσκαν κατῴκηται, καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμωπας. ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι, τὸν τε Ἀνθεμοῦντα καὶ Γρηστωνίαν καὶ Βισαλτίαν καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλήν».

Πράγματι, ἀργότερα ἢ παρουσία τῶν Βοττιαίων μαρτυρεῖται στὴν Χαλκιδική⁷, τῶν Ἡδωνῶν ἀνατολικά τοῦ Στρυμόνος⁸ καὶ τῶν Ἀλμώπων περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος⁹. Δὲν ὑπάρχει δὲ λόγος νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι καὶ οἱ ἄλλες πληροφορίες τοῦ Θουκυδίδη δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ἀκριβεῖς. Ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς φαίνεται νὰ διακρίνει μετὰ τῆς τύχης τῶν Πιέρων, Βοττιαίων, Ἡδωνῶν, Ἐορδῶν καὶ Ἀλμώπων ἀφ' ἑνός, οἱ ὁποῖοι ἐξολοθρεύθηκαν ἢ ἐκδιώχθηκαν, καὶ τῶν κατοίκων τοῦ Ἀνθεμοῦντος, τῆς Κρηστωνίας καὶ τῆς Βισαλτίας ἀφ' ἑτέρου, πού δὲν ὑπέστσαν τὴν ἴδια τύχη¹⁰.

6. Θουκ. 2. 99

7. Πρβλ. Zahrnt, *Olynth* 171-78

8. Ἡροδ. 5 124, 7 110, 114, 9 75, Θουκ. 1 100, 2 99, 4 102, 107, 5 6.4. Ὁ Θουκυδίδης (4.109) ἀναφέρει ἐπίσης Ἡδῶνες οἱ ὁποῖοι εἶχαν στραφεῖ πρὸς Νότον καὶ ἐγκατασταθεῖ στὴν χερσόνησο τοῦ Ἄθω ἢ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο (ἐ.λ. Στῶλος). Βλ. ἐπίσης Στράβ. 7, ἀπ. 11 καὶ τίς σχετικὲς συζητήσεις τῶν Zahrnt (*Olynth* 186) καὶ Hatzopoulos - Loukopoulou (*Recherches* 23-24)

9. Γ. Μπακαλάκης, «Περὶ Ἀλμώπων καὶ Ἀλμωπίας θεᾶς», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1937) 484-88, P. Collart, «La vigne de la déesse Almopienne au Pangée», *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 42 («Festband Felix Stähelin», Βασιλεῖα 1943) 9-21, *BullEpiqr* 1944, 129.

10. Θουκ. 2 99 Πρβλ. Hammond, *Macedonia* I 437-38 καὶ Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches* 15-25

Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀνθεμοῦντος, ποῦ ἔχει μελετηθεῖ εἰς βάθος, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνει τὸν ἔμμεσο ὑπαινιγμὸ τοῦ Θουκυδίδη ὅτι οἱ κάτοικοί του διεσώθησαν, τοῦλάχιστον ἐν μέρει¹¹. Ἡ ἐπιβίωση τοῦ προ-μακεδονικοῦ πληθυσμοῦ μαρτυρεῖται ἀκόμη σαφέστερα στὰ Καλίνδονα καὶ τὴν περιοχὴ τους, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ κατοικοῦντο ἀπὸ Βοττιαίους προσαρτήθηκαν ἀργότερα στὶς μακεδονικὲς κτήσεις τῆς Μυγδονίας¹².

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν ἡσσονες ἀνακρίβειες ἢ ἐξαιρέσεις στὸν κατάλογο τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ ὅ,τι γνωρίζομε γιὰ τὴν Μακεδονία ἐπιβεβαιώνει γενικὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ¹³. Πράγματι, ὅσο ἐνωρὶς καὶ ἂν ἀναχθοῦμε στὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας, ἀναγνωρίζομε δύο εἰδῶν ἐδάφη στὸ βασιλεῖο τῶν Τημενιδῶν¹⁴ ἐδάφη τῶν ὁποίων οἱ ἀρχεγόνοι κάτοικοι εἶχαν ἐξολοθρευθεῖ ἢ ἐκδιωχθεῖ καὶ τὰ ὁποῖα κατοικοῦντο ἤδη ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες κατακτητὲς καὶ τοὺς ἀπογόνους των καὶ ἀνῆκαν σὲ μακεδονικὲς κοινότητες, καὶ ἐδάφη κατοικούμενα ἀπὸ μὴ Μακεδόνες καὶ ἀνήκοντα εἴτε σὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπήκοα συμμαχικὰ ἔθνη¹⁵ ἢ πόλεις¹⁶ εἴτε στὸν βασιλεῖα (βασιλικὴ γῆ). Ἐκτὸς τοῦ βασιλείου τῶν Τημενιδῶν ἢ τῆς Κάτω ἢ «παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίας», ὅπως γράφει ὁ Θουκυδίδης βρίσκονται τὰ «ὑπήκοα καὶ ξύμμαχα» βασιλεία τῆς Ἄνω Μακεδονίας: Ἐλίμεια, Λύγκος, Ὀρεστίς, Τυμφαία-Παραναΐα¹⁷.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Θουκυδίδη ἀντικατοπτρίζει τὴν κατάσταση ποῦ ἴσχυε κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἀρχελάου. Κατὰ τίς τέσσερες δεκαετίες ποῦ ἀκολούθησαν τὸν θά-

11 Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 15-25 καὶ 63-67

12 Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* 71-74 καὶ 117-22

13 Γιὰ τὴν τύχη τῆς Κρηστωνίας, βλ. Hatzopoulos-Loukopoulos, *Morrylos* 77-79.

14 Παραλείπω ἐδῶ τὰ ἔθνη τῆς Ἄνω Μακεδονίας ποῦ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (2 99) ὡς «ξύμμαχα . καὶ ὑπήκοα», ἀλλὰ παρέμειναν κατὰ τὸν Ε' π Χ αἰ ἐκτὸς τῆς «παρὰ θάλασσαν» Μακεδονίας

15 Πρβλ. τοὺς «Θράκες» ποῦ συστρατεύουν μὲ τὸν Περδίκκα τὸ 414 π Χ (Θουκ 7.9) ἴδιας προελεύσεως πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ἐλαφρὸ πεζικὸ ποῦ ἐξεστράτευσε μὲ τὸν Περδίκκα καὶ τὸν Βρασίδα τὸ 423 π Χ (Θουκ 4 124: «καὶ ἄλλος ἕμιλος τῶν βαρβάρων πολίς»)

16 Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τίς «μικτὲς» πόλεις τῆς Νοτίου Παιονίας (Ἰχναί, Πέλλα) καὶ τῆς Μυγδονίας (Χαλάστρα, Σίνδος, Θέρμα, Λητή), ποῦ παρεῖχαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ὀπλιτικὲς δυνάμεις στοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς ἕως τὰ τέλη τοῦ Ε' π Χ αἰ (πρβλ. Θουκ 4 124: «καὶ ἦγον ὁ μὲν [δηλ. Περδίκκας] ὧν ἐκράτει Μακεδόνων τὴν δύναμιν καὶ τῶν ἐνοικούντων Ἑλλήνων ὀπλίτας»). Διαφαίνεται ἔτσι κάποια ἐπὶ ἐθνικῆς βάσεως ἐξειδίκευση κατὰ τὸν Ε' π Χ αἰ : ἵππικὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ καθαυτὸ Μακεδόνες καὶ ἐνδεχομένως «συμμάχους» ἀπὸ τὴν Ἄνω Μακεδονία (πρβλ. Θουκ 2.100), ὀπλιτικὸ πεζικὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ «Ἑλληνας» τῶν συμμαχίδων πόλεων καὶ ἐλαφρὸ πεζικὸ στρατολογούμενο μεταξὺ τῶν προελληνικῶν συμμαχικῶν πληθυσμῶν τοῦ βασιλείου

17 Θουκ 2 99, πρβλ. 2 80.

νατο τοῦ μεταρρυθμιστοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἡ Μακεδονία ὑπέστη τρομερές δοκιμασίες: δυναστικές ἐριδες, στάσεις καὶ ξένες εἰσβολές. Τὰ ἐδάφη ὑπὸ βασιλικὸ ἔλεγχο συρρικνώθηκαν, ἐνίοτε μέχρι πλήρους σχεδὸν ἐξαφανίσεως¹⁸. Ὅταν τὸ φθινόπωρο τοῦ 360 ὁ Φίλιππος ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία ἢ ἐπικράτειά του περιοριζόταν στὴν κοιτίδα τοῦ βασιλείου, δηλαδὴ τὴν Βοττιαία καὶ τὴν Πιερία, τὴν Ἀλμωπία, τὴν Κρηστωνία, ἴσως ὄχι ὀλόκληρη, τὴν δυτικὴ Μυγδονία καὶ τὴν Ἐλίμεια στὴν Ἄνω Μακεδονία¹⁹.

Κατὰ τὰ εἴκοσι τέσσερα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Φίλιππος ὄχι μόνον ἀνέκτησε τὴν Ἄνω Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὴν ἀρχὴ του πρὸς Δυσμάς ἕως τὴν Λυχνίτιδα λίμνη. Πρὸς Νότον ἢ ἀνάδειξή του ὡς κληρονομικοῦ ἄρχοντος τῶν Θεσσαλῶν ἐπέφερε τὴν ἔνωση στὸ πρόσωπό του τοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Θεσσαλῶν. Πρὸς Βορρᾶν ὑπέταξε τοὺς Παίονες. Πρὸς Ἀνατολάς, τέλος, ὄχι μόνον κατέλαβε τὴν Πύδνα καὶ τὴν Μεθώνη καὶ κατέκτησε ὅλη τὴν χερσόνησο τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος, ἀλλὰ ὑπέταξε ὅλη τὴν ἀνατολικὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἕως τὸν Ἑλλησποντο καὶ τὸν Βόσπορο στὰ ἀνατολικά καὶ τὶς ἐκβολές τοῦ Ἰστρου στὰ βόρεια.

Ὁ γιὸς τοῦ Φιλίππου Ἀλέξανδρος ἐδραίωσε τὶς κατακτήσεις τοῦ πατέρα του, διευρύνοντάς τες μάλιστα στὴν Ἰλλυρία, καὶ ἔφερε τὰ Μακεδονικὰ ὄπλα ἕως τὸν Ὑφασι καὶ ἕως τὴν Κυρηναϊκή. Ἡ διάσπαση τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ πόλεμοι τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων καὶ οἱ εἰσβολές τῶν Γαλατῶν περιόρισαν καὶ πάλι τὴν ἀρχὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων σὲ ἔκταση μικρότερη ἀπὸ ἐκεῖνην ποὺ κατελάμβανε ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου. Ἐν τούτοις, καθ' ὅλη τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ μέχρι τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων δὲν ἔπαυσαν σχεδὸν ποτὲ νὰ ἐκτείνονται τουλάχιστον ἀπὸ τὴν Δημητριάδα στὸν Νότο ἕως τὰ στενὰ τῆς Πελαγονίας στὸν Βορρᾶ καὶ ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου ἕως τὸν Νέστο ποταμὸ, συχνὰ δὲ ἀπλώνονταν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὅρια.

Τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο τίθεται εἶναι κατὰ πόσον ὅλες οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἀποτελοῦσαν ἓνα ἐνιαῖο κράτος τοῦ ὁποίου ὅλοι οἱ κάτοικοι ἦσαν Μακεδόνες πολῖτες ἢ ἐὰν ἐντὸς τῶν ἀνωτέρω ὁρίων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐδάφη μακεδονικῶν

18 Πρβλ Μ Β Hatzopoulos, «La Béotie et la Macédoine à l'époque de l'hégémonie thébaine: le point de vue macédonien», *La Béotie antique* (Παρίσι 1985) 247-48

19 Γιὰ τὸ ἀνατολικὸ σύνορο τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Φιλίππου, βλ Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches* 36-37 καὶ 138-39, γιὰ δὲ τὸ δυτικὸ, Μ. Β Hatzopoulos, «Les limites de l'expansion macédonienne en Illyrie sous Philippe II», *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité* (Clermont-Ferrand 1987) 85, σμ. 48

κοινοτήτων και εκτάσεων βασιλικής γῆς περιλαμβάνοντο και ἐδάφη ἄλλων πολιτικῶν μορφωμάτων.

Ἦδη στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνος μας ὁ Tarn²⁰ και ἐν συνεχείᾳ ὁ Kolbe²¹ παρετήρησαν τὸ γεγονός ὅτι, ἀντίθετα πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἢ τοὺς Ἀμφιπολίτες, οἱ Κασσανδρεῖς δὲν ἀποκαλοῦνται ποτὲ στίς σχετικὰ ἄφθονες ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες Μακεδόνες ἢ Μακεδόνες ἐκ Κασσανδρείας, ἀλλὰ πάντοτε ἀπλῶς Κασσανδρεῖς. Ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴν συνεπέραναν ὅτι οἱ Κασσανδρεῖς ἀπὸ πολιτειακὴ ἄποψη δὲν ἦσαν Μακεδόνες και ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε νὰ γίνεταί διάκριση μεταξὺ δύο κατηγοριῶν πόλεων: ἐκείνων οἱ ὁποῖες, ὅπως ἡ Πέλλα ἢ ἡ Θεσσαλονίκη, ἀνῆκαν στὸ μακεδονικὸ βασίλειο και ἐκείνων πού ὅπως ἡ Κασσάνδρεια εἶχαν μόνον μία συμμαχικὴ σχέση με αὐτό. Ἡ θεωρία αὐτή, ἡ ὁποία κάθε ἄλλο παρὰ ἔτυχε γενικῆς ἀποδοχῆς²², ἀνανεώθηκε πρὸ σαράντα ἐτῶν, μετὰ τὴν δημοσίευση σειρᾶς ψηφισμάτων μακεδονικῶν πόλεων ἐπὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἀπὸ τὴν Bengtson, ὁ ὁποῖος προσέθεσε τοὺς Φιλίππους στὴν κατηγορία τῶν συμμαχίδων πόλεων γιὰ τὸν ἴδιο πάντοτε λόγο, τὴν σταθερὴν χρῆση τοῦ ἐθνικοῦ Φιλιππεύς (ἢ Φίλιππος) ἀντὶ τοῦ Μακεδῶν ἢ Μακεδῶν ἐκ Φιλίππων²³. Ἐκτοτε ἡ διατύπωση ἀλληλοσυγκρουομένων ἀπόψεων συνεχίσθηκε, καθὼς νεότερες ἐπιγραφικὲς ἀνακαλύψεις φαίνονταν ἄλλοτε μὲν νὰ ἀναιροῦν, ἄλλοτε δὲ νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πόλεως²⁴. Τὰ ἴδια τὰ ψηφίσματα τῶν μακεδονικῶν πόλεων πού ὑπῆρξαν ἢ ἀφετηρία τῆς ἀναδιατυπώσεως τῆς θεωρίας τῶν Tarn και Kolbe ἀπὸ τὸν Bengtson φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦν διαφορετικὲς ἐκφράσεις σὲ κάθε περίπτωσι²⁵. Ἔτσι, ἐνῶ τὰ ψηφίσματα τῆς Πέλλας, τῆς Ἀμφιπόλεως και τῆς Κασσανδρείας μνημονεύουν με μικρὲς παραλλαγές τὸν βασιλέα Ἀντίγονο, τοὺς Μακεδόνες και τὴν πόλιν πού υἰοθετεῖ τὸ ψήφισμα, μόνον ἐκεῖνο τῶν Φιλίππων κάνει λόγο γιὰ «τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων και τοὺς ἄλλους Ἕλληνας και Μακεδόνας». Συγκεχυμένη εἰκόνα παρουσιάζουν και ἄλλα πρὸς πρόσωπα ἐπιγραφικὰ τεκμήρια, πού ἐνῶ στὴν περίπτωσι τῶν Φιλίππων ἐπιβεβαιώνουν χωρὶς καμμία ἐξάίρεση — ἕως τουλάχιστον τὴν ρωμαϊκὴν κατάρκτηση — τὴν ἀπο-

20. W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas* (Ὁξφόρδη 1913) 186.

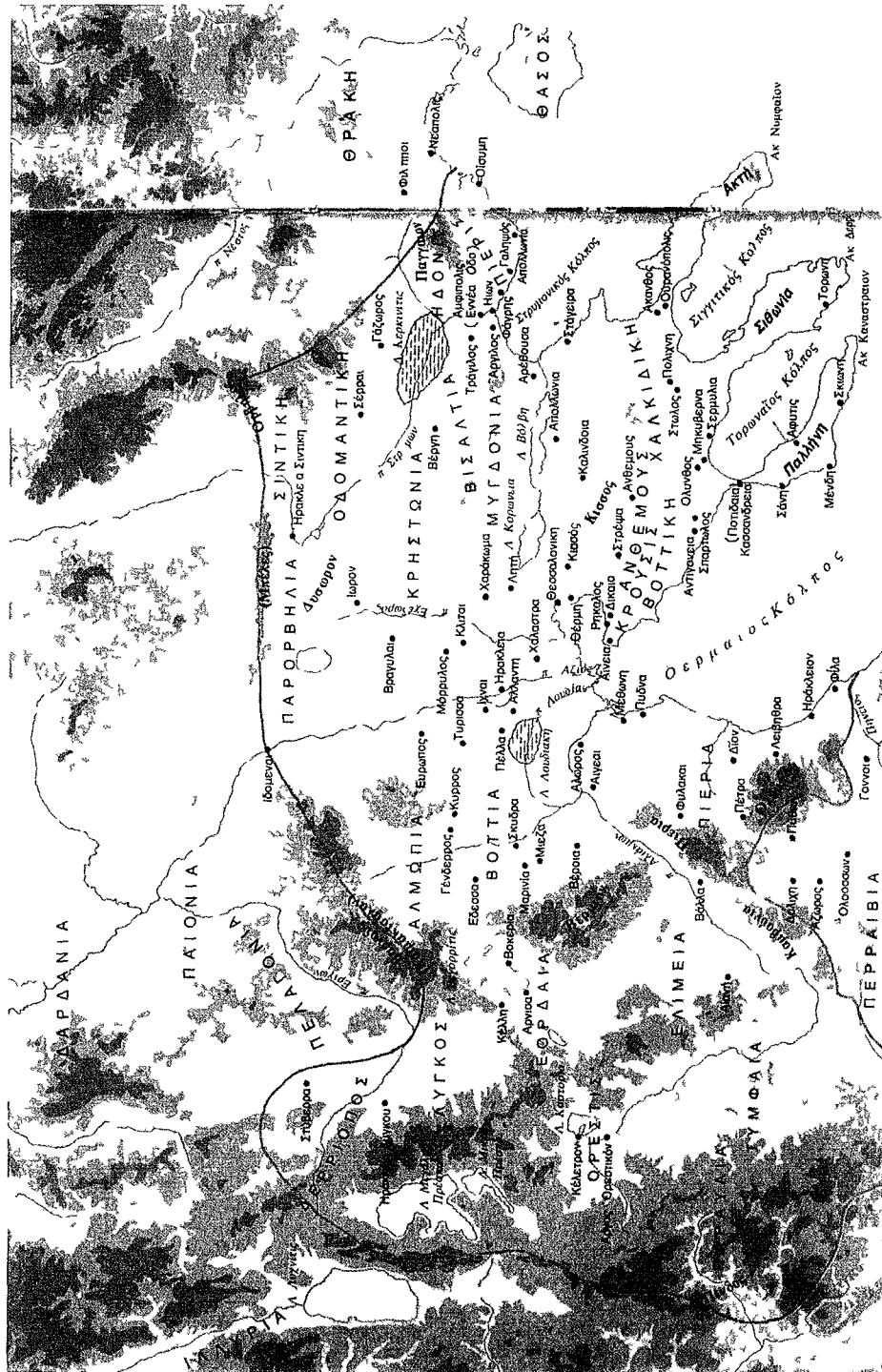
21. W. Kolbe, βιβλιοκρισία τῆς μονογραφίας τοῦ *Tarn Antigonos Gonatas*, *GGA* 178 (1916) 434-35.

22. Πρὸβλ Paola Zancan, *Il monarcato ellenistico nei suoi elementi federativi* (Πάδουα 1934), 115, σημ. 1.

23. H. Bengtson, «Randbemerkungen zu den kaiserlichen Asylurkunden», *Historia* 3 (1954/5) 462-63.

24. Βλ. Hatzopoulos, «Cassandree» 581.

25. Herzog-Klaffenbach 15-19, ἀρ. 6-7.

"Όρα της καθαυτέ Μακεδονίας πριν από την ρωμαϊκή κατάκτηση

κλειστική χρήση του έθνικου Φιλιππέυς²⁶, αντίθετα, μεταξύ των Κασσανδρέων έμφανίζεται και μία «Σωσικράτεια Ἀρτέμωνος Μακέτα»²⁷ (ὁ ἀδελφός της ἀποκαλεῖται Ἀριστόδημος Ἀρτέμωνος Κασσανδρέυς) και ἕνας «Προῖτος Χαιρήμονος Μακεδῶν ἀπὸ Κασσανδρείας»²⁸.

Ἐνώπιον τοῦ ἀδιεξόδου αὐτοῦ ἡ μελέτη τῶν ἐθνικῶν συμπληρώνεται ἀπὸ μία ἄλλη προσέγγιση: τὴν μελέτη τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Ἀπὸ τὴν ἐξαντλητικὴ ἐξέταση τῶν σχετικῶν, ἐπιγραφικῶν ἰδίως, μαρτυριῶν προκύπτει ὅτι τὰ πολιτεύματα ὅλων τῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῶν Μακεδόνων βασιλέων παρουσίαζαν ὀρισμένα κοινὰ στοιχεῖα: ἐπώνυμος ἄρχων ἦταν ἕνας ἱερεὺς, τὴν ἀνώτατη ἐξουσία ἀσκοῦσε ἕνας ἄρχων ἀποκαλούμενος («ἐπιστάτης» ἢ «ἄρχων»). Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις περιστοιχιζόταν ἀπὸ ἕνα μικρὸ σχετικὰ ἀριθμὸ παρόδρων. Οἱ ἐν λόγῳ πόλεις ὅμως διαιροῦνται σὲ δύο ὁμάδες. Στὶς πλεῖστες ἀπὸ αὐτὲς ὁ ἐπώνυμος ἱερεὺς εἶναι ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἀποκαλεῖται («ἐπιστάτης») και περιβάλλεται ἀπὸ μία μόνον συναρχία μειζόνων ἀρχόντων πού φέρει, ἀνάλογα μὲ τὴν πόλη, ποικίλα ὀνόματα (δικασταί, ταγοὶ ἢ ἀπλῶς ἄρχοντες). Τέλος στὶς πόλεις αὐτὲς οἱ ταμίες ἀποτελοῦν συναρχία. Ἀντίθετα στοὺς Φιλίππους, σὲ μέρος τουλάχιστον τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Κασσάνδρειας, ἀλλὰ και στὴν Δημητριάδα ὁ ἐπώνυμος ἱερεὺς εἶναι αὐτὸς τῶν μυθικῶν και ἱστορικῶν ἰδρυτῶν τῆς πόλεως, ὁ ἐπιστάτης ἀπουσιάζει, ὁ δὲ ἀνώτατος ἄρχων, ὅπου μαρτυρεῖται, ἀποκαλεῖται ἀπλῶς «ἄρχων», περιστοιχίζεται δὲ ἀπὸ δύο συναρχίες, τῶν στρατηγῶν και τῶν νομοφυλάκων. Τέλος τὰ οικονομικὰ τῆς πόλεως διαχειρίζεται ἕνας και μόνος ταμίης²⁹.

Οἱ ὁμοιότητες μεταξύ τῶν Φιλίππων, ἐν μέρει τῆς Κασσάνδρειας, και τῆς Δημητριάδος ἐπεκτείνονται και σὲ ἕναν ἄλλον και καθοριστικὸ γιὰ τὶς ἀρχαῖες κοινωνίες τομέα: στὸ ἡμερολόγιο. Ἀπὸ τοὺς Φιλίππους γνωρίζομε τοὺς μῆνες Ἀφροδισιῶνα, Ἐρμαιῶνα και Ἡφαιστιῶνα, ἀπὸ τὴν Δημητριάδα τοὺς Ἀθηναῖῶνα, Ἄρειο, Ἀρτεμισιῶνα, Ἀφροδισιῶνα, Δημητριῶνα, Δεῖο, Ἐρμαιῶνα, Ἔστιο, Ἡφαιστιῶνα και Ποσιδεῶνα. Ἡ εἰκόνα στὴν Κασσάνδρεια παρουσιάζεται ὡς συνήθως συγκεχυμένη: ἄλλα μνημεῖα χρονολογοῦναι σὲ μῆνες τοῦ ἰδιαίτερου αὐτοῦ ἡμερολογίου (Ἀθηναῖων, Δημητριῶν) και ἄλλα μὲ μῆνες τοῦ γνωστοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἀνεξαιρέτως σὲ ὅλες τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας (Ἰπερβερεταῖος, Ξανδικός)³⁰.

26. Hatzopoulos, «Philippe» 322

27. Ἄ Ἀρβανιτόπουλος, *Θεσσαλικά μνημεῖα Α'* (Ἀθήνα 1909) 133-36, ἀρ 11

28. *IG* X 2, 1, 1031.

29. Hatzopoulos, «Philippe» 322-23, πρβλ. τοῦ ἰδίου, «Cassandree» 579-80.

30. Hatzopoulos, «Philippe» 322 και τοῦ ἰδίου, «Cassandree» 578-79, πρβλ. A E Sa-

Γιὰ ὅποιον εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ τίςπ ολιτειακὲς ρυθμίσεις τῶν *Νόμων* ἢ ἐπώ-
 νυμος ἱερωσύνη τῶν κτιστῶν, οἱ συναρχίαι τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν νομοφυλάκων,
 τὸ μνηολόγιο τῶν δώδεκα θεῶν, στοιχεῖα στὰ ὅποια πρέπει νὰ προστεθεῖ ἡ ὑποδιαί-
 ρηση τῶν πολιτῶν σὲ μονάδες (φυλές, δήμους) ἔλκουσες τὸ ὄνομα ἀπὸ ὀνόματα θεῶν
 ἢ ἡρώων δηλώνουν ἀδιάψευστα τὴν πλατωνικὴ προέλευσή τους³¹. Τί τὸ περίεργο
 ἐὰν ὁ νεαρὸς Φίλιππος θέλησε γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς ὑποδειγματικῆς πόλεως ποὺ θὰ
 ἔφερε τὸ ὄνομά του νὰ ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ τίς πιὸ σύγχρονες πολιτειακὲς θεωρίαι τῆς
 ἐποχῆς του, οἱ ὅποιαι, ὅπως γνωρίζομε, ἦσαν ἤδη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ του
 Περδίκκα Β' τοῦ συρμοῦ στὴν αὐλὴ τῆς Πέλλας;³² Τὸ ἐπιτυχὲς αὐτὸ ὑπόδειγμα ἀπε-
 τέλεσε προηγούμενο καὶ γιὰ τὰ ἄλλα μακεδονικὰ βασιλικὰ κτίσματα τῆς Κασσαν-
 δρείας καὶ τῆς Δημητριάδος. Εὐλόγα ἕμως τίθεται τὸ ἐρώτημα: γιατί τὸ ἴδιο ὑπό-
 δειγμα δὲν ἀκολουθήθηκε καὶ σὲ ἄλλα βασιλικὰ κτίσματα, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ
 Ἀντιγόνεια ἢ ἡ Στρατονίκεια; Ἡ ἐπανεξέταση τῶν φιλολογικῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ
 τίς ἐπιγραφικὲς καὶ νομισματικὲς πηγὲς δίνει τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα καθὼς καὶ
 τὴν λύση τῆς καθ' ὅλα μικτῆς περιπτώσεως τῆς Κασσανδρείας. Ἡ πόλις αὐτὴ ἰδρύ-
 θηκε σὲ δορίκτητο βασιλικὴ γῆ ὡς ἀνεξάρτητη πόλις ἐκτὸς τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου
 καὶ ἐποικίσθηκε ἀπὸ τοὺς διασωθέντας Ὀλυθίους καὶ ἄλλους πολῖτες τῶν πόλεων
 τοῦ Χαλκιδικικοῦ κοινοῦ, τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε ἡ κληρονόμος. Ἡ πληροφορία αὐτὴ τῶν
 φιλολογικῶν πηγῶν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ ὀνοματολογίου καὶ τῆς προ-
 σωπογραφίας, ἡ ὅποια διδάσκει ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειονότης τῶν κατοίκων δὲν ἦσαν
 μακεδονικῆς καταγωγῆς³³. Τὸ ἴδιο συμπέρασμα συνάγεται ἀπὸ τὴν ὀνοματολογικὴ
 ἐξέταση τῶν Φιλιππέων. Ὁ μὴ μακεδονικὸς χαρακτήρας τῆς πόλεως αὐτῆς ἐπιβε-
 βαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἔκοψε ἤδη ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα νόμισμα, ἐνῶ τὸ δικαίωμα
 αὐτὸ ἀπετέλεσε ἕως τίς ἀρχῆς τοῦ Β' αἰῶνος βασιλικὸ προνόμιον³⁴. Ὅσο γιὰ τὴν συγ-
 κεχυμένη εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει ἡ Κασσάνδρεια, εἶναι μόνον φαινομενικὴ καὶ δια-
 λύεται, ἐὰν οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίαι τεθοῦν σὲ χρονολογικὴ σειρά. Τότε διαπιστώ-
 νεται ὅτι τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα διατηροῦν ἀμιγεῖς τίς πλατωνικὲς ἰδιαιτερότητες
 τῆς πολιτειακῆς ὀργανώσεως καὶ ὅτι ἡ συμμόρφωση στὰ μακεδονικὰ πρότυπα συμ-

manuel, *Greek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity* («Hand-
 buch der Altertumswissenschaft») I, 7, Μόναχο 1972) 85 καὶ 98

31 M Piérart, *Platon et la cité grecque* (Βρυξέλλαι 1974)

32 Πρβλ Griffith, *Macedonia* II 206-208.

33 Hatzopoulos, «Cassandree» 576

34 Πρβλ Hatzopoulos, «Philippes» 322 καὶ O Picard, «Les Thasiens du continent et
 la fondation de Philippes», *Tranquillitas Mélanges en l'honneur de Tran tam Tinh* (Παρίσι
 1994) 459-79

πίπτει με τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν πολιτῶν ὡς Μακεδόνων ἐπὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, ἀσφαλὲς τεκμήριο ὅτι ἡ προσάρτηση τῆς πόλεως στὴν Μακεδονία ὑπῆρξε ἡ συνέπεια τῆς καταλήψεώς της μετὰ σκληρὴ καὶ μακρὰ ἀντίσταση τὸ 276 π.Χ.³⁵

Συμπερασματικά, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ε' αἰῶνος, ὁπότε ἀρχίζομε νὰ ἔχομε στοιχεῖα γιὰ τὸ μακεδονικὸ βασίλειο, ἕως τὴν κατάκτηση τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους μετὰ τὴν μάχη τῆς Πύδνας τὸ 168 π.Χ. οἱ κτήσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἦσαν πάντοτε πιὸ ἐκτεταμένες ἀπὸ τὰ κατοικούμενα ἀπὸ Μακεδόνες πολῖτες καὶ κατενεμημένα σὲ μακεδονικὲς κοινότητες ἐδάφη. Πράγματι, αὐτὰ περιελάμβαναν ἐπίσης συμμαχίδες πόλεις καὶ ἔθνη, καθὼς ἐπίσης καὶ δορίκτητες βασιλικὲς γαῖες. Δὲν γνωρίζομε τὸ ἀκριβὲς καθεστῶς τῶν συμμαχίδων πόλεων κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἀλλὰ ὅ,τι γνωρίζομε γιὰ τὴν Δημητριάδα, τὰ Ἄβδηρα, τὴν Μαρώνεια καὶ τὴν Αἴνο ἢ τὴν Κασσάνδρεια καὶ τοὺς Φιλίππους πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτησή τους μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσομε κατ' ἀναλογίαν μίαν ἀρκετὰ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς θέσεως τῶν συμμαχίδων πόλεων κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Οἱ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτησή τους στὴν ἐθνικὴ χώρα τῶν Μακεδόνων, δὲν χρησιμοποιοῦσαν μόνον κατ' ἀποκλειστικότητα τὰ δικά τους ἐθνικὰ καὶ δὲν εἶχαν μόνον τοὺς ἰδιαιτεροὺς τοὺς ἄρχοντες καὶ ἡμερολόγια, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἔχαιραν ἐπίσης μεγαλύτερης αὐτονομίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὰ μακεδονικὰ —μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια— ψηφίσματα προξενίας, μὲ μίαν μόνον ἐξαιρέση, προέρχονται ἀπὸ πόλεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας: τοὺς Φιλίππους, ἴσως τὴν πόλιν τῶν Ἀχροθῶων, καὶ τὴν Κασσάνδρεια πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ³⁶. Ἡ προνομιοῦχος αὐτῆ θέση τῶν συμμαχίδων πόλεων ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Φίλιπποι ἔκοψαν νόμισμα ἤδη πρὶν ἀπὸ τὶς μεγάλες μεταρρυθμίσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος³⁷ καὶ ὅτι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παραχωροῦν ἀτέλεια ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῶν ἐξαγωγῶν, πού στὴν καθαυτὸ Μακεδονία ἀποτελοῦσαν ἔσοδα τοῦ ἔθνους καὶ ἐπομένως ἡ σχετικὴ ἀτέλεια δὲν μποροῦσε νὰ παραχωρηθεῖ παρὰ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία³⁸.

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν βασιλικὴ γῆ εἶναι πενιχρότερες. Μέρος της διατηροῦσαν οἱ βασιλεῖς ὡς παρακαταθήκη γιὰ μελλοντικὴ χρῆση³⁹ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐκμεταλ-

35 Hatzopoulos, «Cassandreë» 582-84

36 Hatzopoulos, «Philippes» 324

37 G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294* (Παρίσι 1977) 438-39

38 L. Robert, «Hellenica V: Inscriptions de Philippes publiées par Mertzidès», *RPhil* 13 (1939) 143-44 (= *OMS* II 4296-97)

39 Πρβλ. Ἄρρ., Ἀν. 7.9.9

λεύονταν οί ἴδιοι⁴⁰. Μέρος τῆς ἐξεμισθοῦτο σὲ ἐπιχειρηματίες ἢ παρεχωρεῖτο ἐπὶ μᾶλλον ἢ ἦττον μονίμου βάσεως. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἰδίως ὅταν ἡ δωρεὰ ἦταν κληρονομικὴ («ἐν πατρικοῖς») καὶ ὁ εὐεργετούμενος πολίτης τῆς πόλεως μὲ τὴν ὁποία συνόρευε ἢ ἐκχωρουμένη γῆ, τότε ἡ βασιλικὴ γῆ μετατρέποταν σὲ ἰδιόκτητο τμήμα τῆς πολιτικῆς χώρας τῆς ἐν λόγῳ πόλεως⁴¹. Τὸ ἴδιο συνέβαινε ὅταν ἀποδέκτης τῆς δωρεᾶς ἦταν τὸ ἴδιο τὸ μακεδονικὸ ἔθνος ἢ τμήμα του, ὅπως ὅταν ὁ «βασίλευς Ἀλέξανδρος ἔδωκε Μακεδόσι Καλίνδοια καὶ τὰ χωρία τὰ περὶ Καλίνδοια Θαμισιάν, Καμακαίαν, Τριποᾶτιν» γιὰ νὰ ιδρῦσουν ἐνεῖ μίαν νέα μακεδονικὴ πόλη⁴².

Τόσο οἱ βασιλικές γαῖες ὅσο καὶ οἱ συμμαχίδες πόλεις δὲν ἀνῆκαν στὴν καθαυτὴ Μακεδονία, παρ' ὅλον ὅτι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Μακεδόνος βασιλέως. Οἱ πόλεις «ὄν Περδίκκας κρατεῖ» στὴν συνθήκη συμμαχίας μὲ τοὺς Ἀθηναίους⁴³ περιλαμβάνουν τόσο τὶς καθαυτὴ μακεδονικὲς πόλεις ὅσο καὶ τὶς συμμαχίδες. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀνάλογη ἔκφραση τῆς συνθήκης τοῦ Ἀμύντα Γ' μὲ τοὺς Χαλκιδικεῖς: «ἐάν τις ἐπ' Ἀμύνταν ἔη ἐς τὴν χώραν ἐπὶ πολέμου»⁴⁴. Ὅταν ὁ Φίλιππος Β' χρησιμοποιοῖ τὶς ἐκφράσεις «τῆς χώρας τῆς ἐμῆς» ἢ «τὴν χώραν μου»⁴⁵, μπορεῖ νὰ ἐννοεῖ ἐξ ἴσου τὴν καθαυτὴ Μακεδονία ἢ τὶς ἐξωτερικὲς του κτήσεις. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅταν ὁ Περσεὺς λέγει ὅτι ὁ Θράξ βασιλεὺς Ἀβρούπολις *finis mei regni usque ad Amphipolim pervastasset*⁴⁶ μπορεῖ νὰ ὑπονοεῖ ὅλες τὶς κτήσεις του δυτικῶς τῆς Θράκης ἢ μόνον τὰ καθαυτὰ μακεδονικὰ ἐδάφη τῆς ἀρχῆς του. Ἀλλὰ ὅταν λίγες παραγράφους παρακάτω ὁ ἴδιος βασιλεὺς λέγει ὅτι οἱ Δόλοπες ἦσαν «τῆς ἰδίας ἀρχῆς» (*mei regni, meae dicionis*)⁴⁷ ἀναφέρεται σαφῶς σὲ ἐξωτερικὲς κτήσεις, σὲ ὑπηκόους «συμμάχους». Ὅταν ὁμοίως ὁ Φίλιππος Ε' χρησιμοποιοῖ τὴν ἴδια ἔκφραση, *regni mei fuisse*, γιὰ τοὺς Ὀρέστες⁴⁸, αὐτὴ παραπέμπει σὲ μίαν τελείως διαφορετικὴ πραγματικότητα. Αὐτὲς οἱ *civitates Macedonum*⁴⁹, δὲν εἶναι ἀπλῶς «κατὰ Μακεδονίαν πόλεις», ἀλλὰ κυριολεκτικὰ πόλεις Μακεδόνων, οἱ ὁποῖες, ὅσο μικρὲς καὶ ἀπομακρυσμένες καὶ ἂν ἦσαν, εἶχαν γιὰ τὸν βασιλέα πολὺ μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὶς εὐφορες

40 Πρβλ Ἀρρ, Ἀν 1 16 6

41 M B Hatzopoulos, *Une donation du roi Lysimaque* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 5, Ἀθήνα 1988) 29-35 καὶ 48-49.

42 Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches* 110-17

43 *IG* I³ 89

44 *Syll*³ 135.

45 [Δημ.] 12 2 καὶ 5

46 Λιβ 42 41 11.

47. Λιβ 42 41.13, πρβλ Ἀππ, *Μακ* 11.6: Δόλοψι οὗσι τῆς ἰδίας ἀρχῆς

48. Λιβ. 39 28 11.

49 Λιβ 39 28 2 καὶ 11, πρβλ 33.34.6: *Orestis — Macedonum ea gens est*

πενδιάδες τῆς Θεσσαλίας ἢ τὶς στρατηγικὰ ἐπίκαιρες πόλεις τῆς Θράκης καὶ ὅλες τὶς ἄλλες κτήσεις ποὺ εἶχε ἀπολέσει. Ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τους τὸ βασίλειο εἶχε ἀνεπανόρθωτα ἀκρωτηριασθεῖ καὶ εἶχε δημιουργηθεῖ ἓνα πολὺ ἐπικίνδυνο προηγούμενο. Ἄνάλογη εἶναι ἡ ἔκφραση «τὴν λοιπὴν χώραν τὴν Μακεδόνων», ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ Πελλαῖοι στὸ ψήφισμά τους γιὰ τὸ Ἄσκληπιεῖο τῆς Κῶ καὶ ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὴν ἔκφραση «τοὺς λοιποὺς Μακεδόνας» τῶν ψηφισμάτων τῶν ἄλλων καθαυτὸ μακεδονικῶν πόλεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία ὅτι ἐννοεῖται ἡ ἐθνικὴ μακεδονικὴ χώρα κατανεμημένη στὶς ἐπὶ μέρος πολιτικὲς χώρες τῶν μακεδονικῶν πόλεων⁵⁰. Ἡ διάκριση ἴσως νὰ μὴ φαίνεται πάντοτε σαφῆς δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἔτεινε νὰ τὴν συσκοτίσει, καθὼς ὅλο καὶ περισσότερες συμμαχίδες πόλεις καὶ ἔθνη καὶ βασιλικὲς γαῖες ἐνσωματώνονταν στὴν καθαυτὸ Μακεδονία, ἀλλὰ ἡ ἀντίδραση τοῦ Φιλίππου Ε' στὴν ἀπώλεια τῆς Ὁρεστίδος μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐξαλείφθηκε ποτὲ τελείως.

Ἀνακεφαλαιώνοντας κατὰ γεωγραφικὴ σειρὰ διαπιστώνομε πρὸς Νότον ὅτι ἡ Θεσσαλία, μὲ τὴν ἐξάιρεση τῆς Περραιβικῆς Τριπόλεως⁵¹, δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ τμημα τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ παρέμεινε ἰδιαιτερός κρατικὸς ὀργανισμός. Οἱ ἴδιοι οἱ Περραιβοὶ μνημονεύονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων συμμάχων στὸ ἀποσπασματικὸ κείμενο τῆς συνθήκης τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας τοῦ 337 π.Χ.⁵² Ἀκόμη καὶ ἡ Δημητριάς, καίτοι μακεδονικὸ κτίσμα καὶ ἔδρα βασιλέων, παρέμεινε μέχρι τέλους ἐκτὸς τοῦ ἐθνικοῦ μακεδονικοῦ ἐδάφους.

Ἡ Θράκη ἐπίσης, καίτοι μέρος τῆς «ἀρχῆς» τῶν Μακεδόνων βασιλέων, δὲν ὑπήχθη ποτὲ στὸ ἐθνικὸ μακεδονικὸ ἔδαφος, ἀλλὰ διοικεῖτο ἀπὸ Μακεδόνα στρατηγὸ⁵³.

Οἱ περισσότεροι μελετητές⁵⁴, βασιζόμενοι στὸν Στράβωνα⁵⁵, ὑποστηρίζουν ὅτι πρὸς Ἀνατολὰς ὁ Φίλιππος προώθησε τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας ἕως τὸν Νέστο. Ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν πλήρη ἀνάγνωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος καθίστα-

50. Herzog-Klaffenbach 15-19, ἀρ. 6-7

51. Πρβλ. G. Lucas, *Les cités antiques de la haute vallée du Titarèse, Thessalie* (Λυὼν 1992, ἀνέκδοτη διατριβή) 168-73.

52. Tod, *GHI* 224-31, ἀρ. 177

53. Πρβλ. H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, τόμ. II² (Μόναχο 1964) 336-39, M. B. Hatzopoulos, «La politique thrace des derniers Antigonides», *Pulvudeva* 4 (1983) 86-87.

54. Πρβλ. P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines à la fin de l'époque romaine* (Παρίσι 1937) 139, 161 καὶ 166-67, Griffith, *Macedonia* II 364, E. Badian, «Philip II and Thrace», *Pulvudeva* 4 (1983) 66 καὶ σημ. 54

55. Στράβ. 7.7.4, ἀρ. 33 καὶ 35.

ται σαφές ότι ο γεωγράφος δεν υπονοούσε κάποια πολιτική προσάρτηση, αλλά απλώς μνημόνευε την γνώμη όρισμένων συγγραφέων, οι όποιοι είχαν εντυπωσιασθεί από τὸ ενδιαφέρον τοῦ Φιλίππου γιὰ τὴν ἐν λόγω περιοχὴ. Ὁ Νέστος ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦταν περισσότερο πολιτικὸ ὄριο τῆς Μακεδονίας ἀπὸ ὅτι ἦταν ὁ Στρυμῶν ἐπὶ Περδίκκα Γ' στὴν περιγραφὴ τοῦ Ψευδο-Σκύλακος⁵⁶. Ἀντιθέτως οἱ πηγὲς μαρτυροῦν ὅτι πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλίππου τὰ ἐθνικὰ ἐδάφη δὲν ἐκτείνονταν πέρα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος: τὸ ἀπώτατο ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Μακεδονίας καὶ σημεῖο ἀφετηρίας τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τόσο τοῦ 335 ὅσο καὶ τοῦ 334 ἦταν ἡ Ἀμφίπολις, ἀνατολικά τῆς ὁποίας ἐκτείνονταν ἡ Θράκη καὶ οἱ παράλιες ἐλληνίδες πόλεις⁵⁷. Ὁ Στρυμῶν ἦταν καὶ πάλι τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς Μακεδονίας τὸ ὁποῖο ὁ Ἀντίπατρος ἀπηγόρευσε στὴν Κυρράνα νὰ διασχίσει τὸ 323 π.χ.⁵⁸ Σὲ ἐπιγραφὴ τῶν Δελφῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἡ Νεάπολις, καίτοι κειμένη δυτικὰ τοῦ Νέστου, μνημονεύεται ὡς πόλις τῆς Θράκης καὶ ὄχι τῆς Μακεδονίας (Νεοπολιταὶ τοὶ ἐν Θράκαι)⁵⁹. Τὸ 189 π.χ., ὅταν ὁ Κόιντος Φάβιος ὄρισε τὰ ὄρια τῆς Αἴνου καὶ τῆς Μαρωνείας, ἡ Παρώρεια, ἡ περιοχὴ μεταξὺ τῶν ὄρεων Μενοικίου, Παγγαίου καὶ Λεκάνης κατὰ μῆκος τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ, τῆς μετέπειτα Ἐγνατίας, ἦταν ἀκόμη τμῆμα τῆς Θράκης⁶⁰. Τὸ 188 π.χ. τὸ ρωμαϊκὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ὑπὸ τὸν Γάιο Μάνλιο, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία ἔπρεπε νὰ βαδίσει τουλάχιστον δύο ἡμέρες κατὰ μῆκος τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ μέσα στὴν Θράκη γιὰ νὰ φθάσει ἀπὸ τὴν Νεάπολι στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς Μακεδονίας⁶¹. Δύσκολα θὰ εὑρίσκε κανεὶς σαφέστερη μαρτυρία ὅτι μέχρι ἐκείνην τὴν ἐποχὴ ἡ Ἀμφίπολις παρέμενε ἡ ἀνατολικότερη μακεδονικὴ πόλις, ἀφήνοντας τοὺς Φιλίππους, τὴν Νεάπολι καὶ ἄλλες ἥσσονος σημασίας πόλεις στὴν Θράκη. Ἐν τούτοις λιγότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, τὸ 171 π.χ. ἡ ἴδια Παρώρεια, ποῦ ἦταν τμῆμα τῆς Θράκης τὸ 189, περιγράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα μαζί με τὴν Παραστρυμονία ὡς μέρος τῆς Μακεδονίας συνορευῶν μετὰ τὴν Θράκη⁶². Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦντας πιθανότατα ἓνα ἀπὸ τὰ ὕστερα βιβλία τοῦ Πολυβίου ἀποκαλεῖ τὴν Παρώρεια καὶ τοὺς Φιλίππους πόλεις ὄχι πλέον τῆς Θράκης ἀλλὰ τῆς Μα-

56 Ψευδο-Σκύλ. 66

57 Ἀρρ., Ἀν 1 15 καὶ 113.

58 Πολυαίν Στρατ. 8 60

59 *FdD* III 1, 497, πρβλ Γ. Μπακαλάκη, «Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα», *Ἀρχ. Ἐφημ* 1936, 47.

60 Λιβ 39 27 10

61. Λιβ 38 41.10.

62 Λιβ 42 51.5.

κεδονίας⁶³. Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ πρέπει νὰ προέρχεται καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ἡ πόλις ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται στὶς πηγὰς μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ Β' αἰῶνος ὡς Οἰσύμη ἐπαυδρῦθη ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες καὶ μετονομάσθηκε Ἡμαθία⁶⁴. Ὁ μακεδονικὸς ἐποικισμὸς τῶν παραλίων τῆς Πιερίδος ἦταν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μέρος τῆς ἴδιας προσπάθειας πού ἔφερε τὰ ἐθνικὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας στὸ Ἀκόντισμα⁶⁵. Τότε θὰ εἰσῆχθη τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιο —πιθανῶς μαζί με Μακεδόνες ἐποίκους— στὴν Γαληψὸ καὶ τοὺς Φιλίππους, καταργώντας τὸ πλατωνικὸ ἡμερολόγιο τοῦ ὑποδειγματικοῦ κτίσματος τοῦ Φιλίππου. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Θράκης τὸ Ἀκόντισμα ἀπετέλεσε τὸ ἀνατολικὸ σύνορο τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ ὅτι οἱ Φίλιπποι καὶ ἡ χώρα τους τὸ ἀνατολικότατο ὄριο τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καὶ τοῦ μακεδονικοῦ χρονολογικοῦ συστήματος, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπαρχία Μακεδονία, ἔταν πρωτοιδρῦθηκε στὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος περιέλαβε καὶ ὅλες τὶς θρακικὲς κτήσεις τῶν Ἀντιγονιδῶν μέχρι τὸν Ἐβρο⁶⁶.

Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, πρὸς Δυσμάς, ἡ λεγομένη μακεδονικὴ Ἰλλυρία, μετὰ τὴν ἐξάιρεση τῆς περιοχῆς τῶν λιμνῶν πού ἐποικίσθη ἀπὸ Μακεδόνες ἀπὸ τὴν Ἑορδαία, δὲν προσαρτήθηκε στὸ ἐθνικὸ ἔδαφος⁶⁷. Ἡ Ἀντιπάτρεια (Βεράτι) καίτοι μακεδονικὸ βασιλικὸ κτίσμα, δὲν ἦταν μακεδονικὴ πόλις⁶⁸.

Τέλος, βορείως τῶν σημερινῶν ἐλληνικῶν συνόρων ἔκειτο ἡ Παιονία, ἡ ὁποῖα παρέμεινε ἐπίσης ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας ἕως τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση, ἀρχικὰ ὑπὸ δικούς της βασιλεῖς καὶ κατόπιν ὑπὸ στρατηγούς⁶⁹. Ἀκόμη τὸν Β' αἰῶνα ἕνας πολίτης τῆς Αὐδαριστοῦ, μεταξὺ Πριλάπου καὶ Στόβων⁷⁰, δὲν θεωρεῖται Μακεδὼν ἀλλὰ «Ἐὐδαρισταῖος Παίων»⁷¹. Μόνον ἡ Δερρίοπος παρουσίαζε κάποιαν ἰδιαιτερότητα. Καίτοι τμῆμα τῆς Παιονίας κατὰ τὸν Λίβιο⁷², ἦταν ἡ ἐλληνικότερη περιοχὴ τῆς βο-

63 Στεφ Βυζ, ἐλ Παρώρεια.

64 Στέφ Βυζ, ἐλ. Οἰσύμη καὶ Ψευδο-Σκύμν 656-58

65 Βλ Papazoglou, *Villes* 44-85 καὶ 409

66 Louisa D Loukopoulou, «*Provinciae Macedoniae finis orientalis: the Establishment of the Eastern Frontier*», Μ Β Hatzopoulos καὶ L D Loukopoulou, *Two Studies in Ancient Macedonian Topography* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 3, Ἀθήνα 1987) 63-81

67 Ν G. L Hammond, «The Western Frontier of Macedonia in the Reign of Philip II», *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson* (Θεσσαλονίκη 1981) 213-17.

68. Papazoglou, *Villes* 74-75

69. Βλ I L Merker, «The Ancient Kingdom of Paionia», *BSt* 6 (1965) 35-54 καὶ Victoria Sokolovska, «La tribu péonienne d'Agriens et leurs rapports avec Damastion», *Macedoniae Acta Archaeologica* 11 (1987-1989) 32-34

70 Πρβλ. Papazoglou, *Villes* 327

71 Β. Πετράκου, «Ἐπιγραφαὶ Ἑρετρίας», *ΑρχΔελτ* 23 (1968), Μελέται 111, ἀρ 77

72. Λιβ 39 53 14, πρβλ Papazoglou, *Villes* 307

ρείου Μακεδονίας⁷³ και οι κάτοικοι της δὲν ἐθεωροῦντο Παίονες ἀλλὰ Μακεδόνες⁷⁴. Τὸ ἰδιαίτερο καθεστὼς τῆς Δερριόπου δὲν διευκολύνει τὸν ὄρισμὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ συνόρου τῆς Μακεδονίας. Ἡ Ἡράκλεια, ὅπως και οἱ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις ποὺ φέρουν αὐτὸ τὸ ὄνομα, εἶχε ἰδρυθεῖ ἐπάνω στὴν μεθόριο⁷⁵. Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος γράφει ὅτι ἡ Ἐγνατία Ὀδὸς διερχόταν «διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν»⁷⁶, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ δύο διαφορετικὲς ὀντότητες⁷⁷ καὶ ἡ πόλις ἀποκαλεῖται στίς ἐπιγραφές «Ἡράκλεια πρὸς Λύγκων»⁷⁸ καὶ ὅχι «ἐν Λύγκῳ». Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἑδαφικὴ συνέχεια τῶν ἐθνῶν τῆς Ἄνω Μακεδονίας ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Περιστέρι, ποὺ ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν Λύγκο μέχρι τὴν Δερριόπο⁷⁹.

Καταλήγοντας πρέπει νὰ υπογραμμισθεῖ ὅτι, ἂν και ὅλοι οἱ ὑπήκοοι τῶν Μακεδόνων βασιλέων δὲν ἦσαν Μακεδόνες, ὑπῆρχε μία διαρκὲς πίεση γιὰ τὸν ἐποικισμὸ τῶν κατακτωμένων χωρῶν ἀπὸ Μακεδόνες καὶ τὴ ἐνσωμάτωση τῶν συμμάχων πόλεων καὶ ἐθνῶν στὸ ἐθνικὸ ἔδαφος, ποὺ ἔτεινε ἔτσι νὰ ἐξισωθεῖ μὲ τὴν ἀρχὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Αὐτὴ ἡ διαδικασία, ποὺ ἄρχισε ἴσως ἤδη ἐπὶ Ἀμύντα Γ', ἔλαβε τὴν μεγίστη τῆς ἔκταση ἐπὶ Φιλίππου Β' καὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἰδρυση ἢ ἐπανίδρυση πόλεων ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ στὴν Χαλκιδικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν τελευταίων Ἀντιγονιδῶν στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὰ ἐθνικὰ μακεδονικὰ ἐδάφη νὰ ἐκτείνονται χωρὶς διακοπὴ ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου ἕως σχεδὸν τὸν Νέστο ποταμὸ. Ὅλοι δὲ οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες τῆς «Μακεδόνων χώρας», ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ τους καταγωγὴ ἦσαν πολῖτες κάποιας μακεδονικῆς πολιτικῆς κοινότητος (πόλεως ἢ ἔθνους) καὶ συναποτελοῦσαν τὸ Μακεδόνων ἔθνος, ἕνα ἀπὸ τὰ δύο συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ μακεδονικοῦ κράτους.

73. Papazoglou, *Villes* 294, τῆς ἰδίας, «Les stèles éphébiques de Stuberra» *Chiron* 18 (1988) 250-56

74. Βλ. Ἄρρ, *Ἰνδ* 18.6 καὶ M Lazarov, «A recently discovered inscription of Antigonos «for the King Saria» *Vestnik drevnej istorii* 3 (1985) 47-50, στὰ ρωσικά, μὲ περίληψη στὰ ἀγγλικά

75. Πρβλ. L Gounaropoulou - M B Hatzopoulos, *Les milliaires de la Voie Egnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 1, Ἀθήνα 1985) 68-69

76. Πολ. 34 12.7.

77. Papazoglou, *Villes* 260, ἀρ. 23.

78. Θ. Δ. Ἀξενίδου, «Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας», *Πλάτων* 5 (1953) 213-14, ἀρ. 1.

79. Βλ. χάρτη στὴν σ. xx, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἀποτύπωση τῶν ὄριων τῆς καθαυτὴ Μακεδονίας πρὶν ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση.

R É S U M É

Les limites de la Macédoine antique

La Macédoine n'est rien d'autre que la terre des Macédoniens et notre difficulté à fixer ses limites tient essentiellement au fait qu'au cours des siècles de son histoire les limites du pays ont suivi l'expansion du peuple porteur de ce nom. L'étude des textes littéraires, mais aussi et surtout, des inscriptions nous révèle que depuis des débuts du Ve siècle av. J.-C., quand nous commençons à disposer des informations, jusqu'à la conquête de la Macédoine par les Romains après la bataille de Pydna en 168 avant J.-C., les possessions des rois macédoniens furent toujours plus étendues que la Macédoine proprement dite, c'est-à-dire les territoires habités par des citoyens macédoniens et divisés en territoires civiques appartenant à des communautés, macédoniennes. Ainsi, la Macédoine proprement dite ne comprit jamais la Thessalie, à l'exception de la Tripolis de Perrhébie, ni la Thrace à l'est de la vallée du Strymon, ni l'Épire ou l'Illyrie à l'Ouest du Pinde et de la région des lacs ni la Péonie, avec la Pélagonie, ni *a fortiori* la Dardanie, au Nord de l'actuelle frontière grecque.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Griffith *Macedonia* II = G. T. Griffith στο έργο των N. G. L. Hammond και G. T. Griffith, *A History of Macedonia*, τόμ. II (Όξφόρδη 1979).
- Hammond, *Macedonia* I = N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, τόμ. I (Όξφόρδη 1972)
- Hatzopoulos-Loukopoulou, *Morrylos* = M. B. Hatzopoulos και L. D. Loukopoulou, *Morrylos. cité de la Crestonie* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 7, 'Αθήνα 1989)
- Hatzopoulos - Loukopoulou, *Recherches* = M. B. Hatzopoulos και L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Téménides (Anthémonte-Kalindoia) Ière partie* («ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» 11, 'Αθήνα 1992)
- Hatzopoulos, «Cassandree» = M. B. Hatzopoulos, «Le statut de Cassandree à l'époque hellénistique», *Άρχαία Μακεδονία* V (Θεσσαλονίκη 1993) 575-84
- Hatzopoulos, «Philippes» = M. B. Hatzopoulos, «Décret pour un bienfaiteur de la cité de Philippes», *BCH* 117 (1993) 315-26
- Herzog - Klaffenbach = R. Herzog και G. Klaffenbach, *Asylieurkunden aus Kos* (Βερολίνο 1952).
- Papazoglou, *Villes* = Fanoula Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (*BCH Supplément XIV*, 'Αθήνα-Παρίσι 1988)
- Zahrnt, *Olynth* = M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier* («Vestigia» 14, Μόναχο 1971).